

dos. Əmir Cəfərov
dos. Səfurə Cəfərova
ADU

İNGİLİS DİLİ TƏLƏFFÜZ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN AŞILANMASI ÜSULLARI

Açar sözlər: *saitlər, samitlər, vurğu, tələffüz, danışq üzvləri.*

Key words: *vowels, consonants, stress, articulation, organs of speech.*

Ключевые слова: *гласные, согласные, ударение, произношение, органы речи.*

İngilis dilinin tədrisində önəmli məsələlərdən biri şifahi nitqdə tələffüz vərdişlərinin aşılmasıdır. Belə ki, kifayət qədər söz ehtiyatına malik olan və qrammatik qanunları bilən şəxs üçün nitq səslərinin tələffüz edilməsi qaydalarını yaxşı mənimsəməyən tələbənin və ya dil öyrənənin nitqi anlaşılmaz ola bilər. Odur ki, hər bir dil öyrənən ingilis dili səslərinin tələffüz edilməsi mexanizmini düzgün mənimsəməlidir.

Nitq səslərini düzgün tələffüz etmək üçün dili öyrənən səslərin yaranması mexanizmini bilməlidir. İngilis dili səslərinin yaranma mexanizmi ilə Azərbaycan dilinə məxsus səslərin yaranma qaydaları arasında kifayət qədər fərqli cəhətlər vardır. Məsələn, Azərbaycan dilindəki dilönü samitlərini tələffüz edərkən dilin ucu dişlərlə maneə gətirdiyi halda ingilis dilindəki dilönü samitlərinin tələffüz edilməsində dilin ucu yuvaqlarla maneə əmələ gətirir, nəticədə [d, t, l, n] samitlərin tələffüz edilməsində aksent yaranır.

Azərbaycan dilində oxşarı olmayan ingilis dili samit səslərinin düzgün tələffüz edilməsi üçün xüsusi üsul və çalışmalardan istifadə etmək lazımdır. İngilis dili tələffüz vərdişlərinin aşılması yalnız nitq səslərinin tələffüz qaydalarını mənimsəməklə məhdudlaşmır. Aksent yaradan amillər vurğu, assimilyasiya, reduksiya hadisələrində, nitq vahidlərinin intonasiya quruluşunda da özünü göstərir.

Düzgün tələffüz vərdişlərinin formalaşdırılmasında vurğunun, Azərbaycan dilində olduğu kimi, ingilis dilində də tələffüz zamanı rolu böyükdür, belə ki, vurğunun yeri dəyişdikdə sözün mənası da dəyişir. Məs:

Azərbaycan dilində “O, bazarda al'ma aldı” cümləsində “alma” sözündə vurğu ikinci hecaya düşdüyü halda, “Bu köynəyi 'alma “ cümləsində vur-

ğu birinci hecaya düşür, bu halda vurğunun yerini dəyişdikdə sözün mənası dəyişir.

'Alma (feil) – al'ma (isim), 'Gəlmə (feil) - gəl'mə (isim)

İngilis dilində də vurğu nitq hissəsinin dəyişməsinə səbəb olur. Məs: Mother bought a present for her child. – Ana körpəsi üçün hədiyyə aldı.

She was presented as the best student. – Ən yaxşı tələbə kimi ona hədiyyə verildi.

İngilis dilində aksent yaradan hadisələrdən biri də şifahi nitqdə assimilyasiya və reduksiya hallarının baş verməsidir. Bu hadisələrin baş verməsinə aid kifayət qədər nümunələr verilməklə qaydalar izah edilməli və düzgün tələffüz vərdişləri aşılmalıdır.

Düzgün tələffüz vərdişlərinin formalaşdırılması üçün tələbənin nitq səslərinin və tələffüz normaları mexanizmi haqda ətraflı məlumata malik olması çox vacibdir, belə ki, ingilis və Azərbaycan dillərinin nitq mexanizmində fərqlər mövcuddur.

Nitq səslərinin tələffüz edilməsi xüsusiyyətlərini mənimsətmək çox vacibdir. Nitq səsləri iki qrupa bölünür: saitlər və samitlər. Sait səslərin tələffüz edilməsində danışq üzvləri heç bir maneə əmələ gətirmir və səs sərbəst olaraq ağız boşluğundan xaric olur. Samit səslərin tələffüz edilməsində isə danışq üzvləri tam və ya natamam maneə yaradır və səs yaranmış maneəni dəf edərək ağız və ya burun boşluğundan xaricə çıxır.

İngilis dilinin tədris edilməsində düzgün tələffüz normalarına yiyələnmək üçün sait səslərin – [e] səsinin tələffüz edilməsi ilə başlamaq məsləhətdir. Sonra isə [ɪ, b, s, i:] və başqa səs, hərf və təkhecalı sözlərin tələffüz edilməsi məsləhətdir.

[e] – sait səsi. Bu səsi tələffüz edərkən dilin ucu alt dişlərin arxasında qərarlaşır, dilin önü sərt damağın ön hissəsinə doğru qalxır, dodaqlar neytral vəziyyət alır.

[ɪ] – səsinin tələffüz edilməsində dilin önü sərt damağın ön hissəsinə doğru qalxır, dilin ucu alt dişlərdən azacıq geri çəkilir.

[t, d] – samit səsləri. Azərbaycan dilindəki [t, d] səslərində bu səslərin tələffüz edilməsində dilin ucu üst dişlərin kökü ilə (yuvaqlarda) tam maneə əmələ gətirir. Maneə hava axınının təsirindən partlayışla aradan qaldırır. [t] səsinin tələffüz edilməsində səs telləri titrəmədiyindən kar, [d] səsinin tələffüz edilməsində isə səs telləri titrədiyindən cingiltili səs yaranır.

Nümunələr: [e - ɪ, eɪ - deɪ, eɪt - deɪt, et - det]

[æ] – sait səsi. Bu səsi tələffüz edərkən dilin ucu alt dişlərin arxasında qərarlaşır, dilin önü azacıq sərt damağın ön hissəsinə doğru qalxır və alt çənə aşağı düşür.

Nümunələr: [æt -æd, dæd - ded, ted - det]

[i:] – sait səsi. Bu səsi tələffüz etmək üçün dilin ucu alt dişlərin arxasında olur, dilin önü sərt damağın ön hissəsinə doğru qalxır, dodaqlar neytral vəziyyət alır [2, 21].

Nümunələr: [i: - ti: - i:t - di:d]

[n] – samit səsi. Bu səsi tələffüz etmək üçün dilin ucu yuvaqlarla tam maneə əmələ gətirir, yumşaq damaq aşağı düşür və səs burun boşluğundan xaricə çıxır.

[l] – samit səsinin tələffüz edilməsində də dilin ucu yuvaqlarla tam maneə əmələ gətirir, dilin yanları aşağı düşür və səs dilin yanlarından xaricə çıxır. [l] səsi sözlərin əvvəlində incə, sonunda isə qalın tələffüz edilir.

Nümunələr: [let - tel, li:n - ni:l]; [tel - let - nel - led - det];

[ni:d - li:d - di:l]; [tel - ted - led]

[s, z] – səsləri. Bu səsləri tələffüz edərkən dilin ucu üst dişlərin kökü ilə qarşı-qarşıda qərarlaşır, səs yaranmış dar keçiddən xaricə çıxır. [z] səsinin tələffüz edilməsində səs telləri gərgin olduğundan cingiltili, [s] səsinin tələffüz edilməsində səs telləri titrəmədiyindən kar səs formalaşır.

Nümunələr: [set - test - let - tel]

[θ, ð] – səsləri. Bu səsləri tələffüz etmək üçün dilin ucu dişlərin arasında qərarlaşır. [θ] kar, [ð] isə cingiltili samitdir. Bu səslərin tələffüz edilməsində dilin ucunu sıxmaq olmaz.

Nümunələr: [θis - ðæt, sɪn - θɪn, deɪ - ðeɪ]

[f, v] – səsləri. Bu səslərin tələffüz edilməsi üçün Azərbaycan dilindən fərqli olaraq alt dodağın çöl nahiyəsi üst dişlərin arxasına keçir və dar keçid formalaşır. Ağız boşluğundan gələn hava axını dar keçiddən sürtünərək xaric olur, [f] samiti kar, [v] samiti isə cingiltilidir.

Nümunələr: [fɪl - fi:l, fest - vest, feɪl - veɪl]

[w] – səsi. Bu səsi tələffüz etmək üçün dodaqlar irəli çıxaraq dairəvi vəziyyət alır. Dodaqlar arxaya çəkilməklə səs tələffüz edilir. Azərbaycan dilində bu səs olmadığından onun tələffüz edilməsi ilk vaxtlar çətinliklə mənimsənilir. Odur ki, əvvəlcə səs tələffüz etmədən dodaqlar irəli-geri çəkilməklə hərəkət etdirilir.

Nümunələr: [wi:, wel, wet, west]

[r]səsi. Bu səsi tələffüz edərkən dilin ucu üst dişlərin kökünə doğru qalxır və azacıq geri çəkilir, dilin ortası aşağı düşməklə qaşığı içi formasını alır. Azərbaycan dilindəki oxşarından fərqli olaraq dilin ucu titrəmir.

Nümunələr: [ri:d, red, rest, tri:, træm]

İngilis dilindəki [r] samiti kakuminal hesab edilir. Azərbaycan dilindəki dilönü samitlərin tələffüz edilməsində dilin ucu aşağı düşür, dilin önü isə dişlərə toxunur, dorsal vəziyyət yaranır. Azərbaycan dilindəki [r] səsinin tələffüz edilməsində dilin ucu yuvaqlarla maneə əmələ gətirir və titrəyir.

[ʃ, ʒ] samitləri. Bu səslərin tələffüz edilməsində dilin ortası sərt damağa doğru qalxaraq dar keçid əmələ gətirir, səs sürtünmə nəticəsində yaranır. [ʃ] səsinin tələffüz edilməsində səs telləri iştirak etmir, [ʒ] səsinin tələffüz edilməsində isə səs telləri bir-birinə yaxınlaşdığından titrəyir və cingiltili səs yaranır. İngilis dilindəki [ʃ] səsi qalın və incə saitlərdən əvvəl yumşaq tələffüz edilir.

Nümunələr: [ʃi: - fɪʃ - dæʃ - dɪʃ] [ʃɒk - ʃuk - ʃɔ: - ʃɑ:k] [wɪʃ - læʃ - dæʃ]

[3:] sait səsi. Bu səsi tələffüz edərkən dilin orta hissəsi azacıq sərt damağa doğru qalxır, dodaqlar neytral vəziyyət alır.[3:] sait səs uzun tələffüz edilir.

Nümunələr: ['3:lɪ, b3:d, w3:d, 'd3:tɪ, 'θ3:stɪ, w3:m]

[ə] sait səsi neytral hesab edilir. Bu səsin tələffüz edilməsində dilin ortası azacıq yuxarı qalxır, dilin ucu alt dişlərdən geri çəkilir. [ə] səsi ancaq vurğusuz hecada işlənir.

Nümunələr: ['letə - 'betə - ə 'bed - ə 'mæn - 'ri:də - 'setə]

İngilis dilindəki [ə] neytral səs sözlərin sonunda zəif [ʌ] səsi kimi tələffüz edilir.

Nümunələr: ['letə - 'ri:də]

[tʃ, dʒ] samitləri. Bu səsləri tələffüz edərkən dilin ucu [t, d] səslərinin tələffüz edilməsində olduğu kimi yuvaqlara toxunur, dilin orta hissəsi [ʃ, ʒ] səslərinin tələffüz edilməsində olduğu kimi sərt damağın ön hissəsinə doğru qalxır. [tʃ, dʒ] səsləri qovuşuq səslər hesab edilir. İngilis dilindəki [tʃ, dʒ] səsləri, bir qayda olaraq, incə tələffüz edilir[2,19].

Məs.: [tʃes - tʃɒk, mətʃ - feʃ]

[j] səsi. Bu səsi tələffüz etmək üçün dilin ortası sərt damağa doğru qalxır və nisbətən geniş nov yaranır, dilin ucu alt dişlərdən geri çəkilir. [j] sonor samitdir.

Nümunələr: [jes, jet, ju:, jɔ:]

[k, g] səsləri. Bu səsləri tələffüz edərkən dilin arxa hissəsi yuxarı qalxaraq yumşaq damaqla tam maneə əmələ gətirir, hava axımının təsirindən maneə partlayışla açılır və səs ağız boşluğundan xaricə çıxır.

[ʌ, ɑ:] sait səsləri. Bu səslərin tələffüz edilməsində dil geri çəkilir, dilin arxası yumşaq damağa doğru qalxır [ʌ] səsinin tələffüz edilməsində dilin

ucu alt dişlərin arxasında olur, dilin arxası [ɑ:] səsində olduğundan irəli çəkilir, dodaqlar neytral vəziyyət alır.

[ɑ:] səsinin tələffüz edilməsində dilin ucu alt dişlərdən geri çəkilib, dilin arxası ilə damaq arasında məsafə nisbətən geniş olur və alt çənə aşağı düşür.

[ɔ, ɔ:] saitləri. Bu səslərin tələffüz edilməsində dil kifayət qədər geri çəkildiyindən dilin ucu alt dişlərə toxunmur, alt çənə aşağı düşür və dil ilə yumşaq damaq arasında məsafə geniş olur, dodaqlar azacıq dairəvi vəziyyət alır, lakin irəli çıxmır. İngilis dilindəki [ɔ] qısa və zəifdir, [ɔ] sait səsi həmişə qapalı hecadə işlənir.

[ɔ:] səsi tələffüz edilərkən dilin arxası azacıq irəli gəlir. Bu səs sözün əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir və uzun tələffüz edilir.

[ŋ] səsinin tələffüz edərkən dilin arxası yuxarı qalxaraq yumşaq damaqla tam maneə əmələ gətirir və səs burun boşluğundan xaric olur. [ŋ] səsi dilarxası- yumşaqdamaq, burun sonor samitidir. Müasir ədəbi Azərbaycan dilində [ŋ] samiti qəbul edilməmişdir, lakin şifahi nitqdə bu samit səs [nq, nk] hərfləşmələrinin tələffüz edilməsində təzahür edir. Məs.: manqal [mʌŋqʌl], tonqal [tɔŋqʌl] kimi sözlərdə [ŋ] səsinin işlənməsi şübhəsizdir. İngilis dilində [ŋ] samit səsi sözlərin əvvəlində işlənmir.

Məs.: [lɔŋ - sɔŋ - rɔŋ], [tʌŋ - ɡʌŋ - rʌŋ]

[u, u:] səsləri. İngilis dilindəki qısa [ʊ] sait səsinin tələffüz edərkən dil geri çəkilib, dodaqlar azacıq dairəvi vəziyyət alır, lakin irəli çıxmır. [ʊ] səsi arxasıra- irəli basılmış, yarımqapalı, qısa, zəif saittir. Vurğulu hecadə yalnız qapalı vəziyyətdə olur. İngilis dilindəki qısa [ʊ] səsi Azərbaycan dilindəki oxşarından qabaqda tələffüz edilir.

Məs.: [ɡʊd - quʃ], [pʊt - pul]

[u:] səsi arxasıra saitlərdən ən qapalıdır. Dilin kütləsi [ʊ] səsinin tələffüz edilməsində olduğundan daha çox geri çəkilib. Dodaqlar hiss olunacaq dərəcədə dairəvi vəziyyət alır, azacıq qabağa çıxır.

Məs.: [bʊk - lʊk - tʊk], [ru:n - mu:n - nu:n], [kʊk - bʊk - tʊk]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Axundov A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1974.
2. Babayev Ş., Qarayeva M. English Phonetics. Bakı, 2009.
3. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili. Fonetika. Bakı, 1970.
4. Dikushina A. English Phonetics. M., 1965.
5. Зиндер Л.П. Общая фонетика. М., 1979.

**Amir Jafarov
Safura Jafarova**

**Summary
Methods of teaching pronunciation in the English language**

The article deals with the problem of teaching methods of articulation of speech sounds in the English language. The article indicates the speech organs that take part in the articulation of speech sounds as well as differences in the articulation vowels and consonants are observed. Alongside the purpose of different manner of articulating is observed in the production of speech sounds, meaningful - phonemes and nonmeaningful - allophones or variants. Special attention is paid to methods of teaching of articulation of vowel and consonant sounds in English.

**Амир Джафаров
Сафура Джафарова**

**Резюме
Способы изучения произношения в английском языке**

В статье излагаются методы изучения, артикуляционные принципы произношения звуков речи в английском языке. В частности, отмечаются задействованные речевые органы в образовании произношения тех или иных звуков. В то же время внимание акцентируется на дифференциации причин различного произношения звуков речи, значимых звуков – фонем и незначимых – аллофонов, либо вариантов. Особое внимание уделяется методике обучения артикуляции гласных и согласных звуков в английском языке.

*Rəyçilər: fil.f.d., dos.Q.Heybətov,
fil.f.d., dos.Z.Quliyeva*